

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının aparıcı nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətləri olmuş Əhməd Ağaoğlu (1869-1939) ilə türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımlayan bir sıra şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin əsasən ad çəkəndən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər həmin şəxslərin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Bir dövrün simvolu

Radionun, ölümünü "fikir adamı" əvəzinə "düşünür", "natiq" yerinə "konuşmacı" kimi əcaib kəlmələrlə xəbər verdiyi bu adam üzvləri hafizəmdə atımla birlikdə canlanan Ömər Naci, şair Mehmet Emin Yurdaqul, Xalidə Ədib, Cəlal Sahir, Ziya Göybalp, Yusif Akçura kimi insanlardan biri idi.

Radionu söndürüb, keçmişin yarıqaranlıq, bəzən parlaq və işıqlı, bəzən isə insan kölgələri ilə dolu koridorlarını gözlərim önünə gətirdim. Molla Güranıdəki köşk, Sərracxanabəşindəki mülk, Bəyaziddəki Türk Ocaqları səhnəsi, Ankaradakı Keçiöran bağlarının qırmızı kirəmitli damları, Doqquzuncu Böyük Millət Məclisinin tribunası və yüzlərlə adam... Aralarında ortasından çox diqqətlə iki yana ayrılmış gözoşqayan ağ saçların çərçivələdiyi düzgün, bəyaz, amma günəşdən bir az yanlı qaralmış, tunca çalan üzünə, son dərəcə şirin baxışına, şabalıdı gözlərinə, incə dodaqlarının üstünü xəfifcə qumrallaşdıran bıqlarına heyranlıqla baxdığım bir nəfər var. Səsinin ahəngi, danışığı, xəyalları, zarafatları çox xoşuma gəlir. Atamın dostları arasında öz yeri olan bu adama bacı-qardaşlarım və mən "əmi" deyər müraciət edirik.

Həm də anamın rəfiqəsi olan böyük bacısı, Türkiyənin ilk qadın xeyriyyə cəmiyyətlərindən birinin rəhbəridir. Mən şahid də yığılsa, heç kimi həmin qadının bu əminin bacısı olduğuna inandıra bilməzdi. Bir-birindən yerlə göy qədlər fərqlənirdilər. Qadın qısaqabı, şışman idi. Güclə nəfəs alırdı. Qardaşı isə arıq, uzun, şüvül kimi adamdı. Bəlkə də, aralarında fərq atadan bir, anadan ayrı olduqlarına görə idi. Atasının çox övladı vardı - az qala qırxa yaxın oğul-qız. Amma bu qələbəliyin içində atamın dostuna bənzəyəni, demək olar ki, yox dərəcəsinə idi. Anası - balacaboylu, həmişə tələsə-tələsə danışan, yetmiş yaşına gəlib çatsa da, yenə gənc və utancaq qız təsiri bağışlayan ixtiyar qadın bir gün anama oğlunun doğum macərəsini danışdı. Məni tez-tez güldürən çərkəz şivəsi ilə söylədiklərini bir kənardan oturub dinləyirdim.

Atamın dostları

Qarınıdakı körpəni dünyaya gətirmək istəmişim. Sonda dərman tapır. Bir gecə səhərə yaxın, dan yeri ağararkən pəncərəni açıb Allaha yalvarır:

"Bilirəm ki, görəcəyim iş günahtır. Amma bu uşağı doğmağ istəmirəm. Keç günahımdan!"

Birdən əlləri titrəmiş, dərman şüşəsi yerə düşüb qırılmışdı. "Allahın işarəti idi bu, - deyirdi. - Mənə yeni övladı dünyaya gətirmək üçün beləcə əmr göndərdi".

Atamın dostu həmin hekayəni nəzmə çəkmişdi. Tez-tez oxuyurdu. Yenə özünün dediyinə görə, atası bayramdan-bayrama uşaqlarını bir araya toplayar, bəzilərinin adını xatırlamasa da, üzvlərini dəqiq yadda saxladığını nümayiş etdirərək hədiyyələrini paylardı.

Xorxordakı¹ böyük mülk bir faytonun keçəcəyi qədər iri qapısı, geniş pilləkənləri, hər mərtəbədə böyük salonları, otaqları və hər tərəfi ağzına qədər doldurmuş çəşidli əşyaları ilə mənə nağıllardakı ucu-bucağı görünməyən nəhəng sarayları xatırladırdı. Bu mülk tələsə-tələsə gəlməyəni, demək olar ki, yox dərəcəsinə idi. Anası - balacaboylu, həmişə tələsə-tələsə danışan, yetmiş yaşına gəlib çatsa da, yenə gənc və utancaq qız təsiri bağışlayan ixtiyar qadın bir gün anama oğlunun doğum macərəsini danışdı. Məni tez-tez güldürən çərkəz şivəsi ilə söylədiklərini bir kənardan oturub dinləyirdim.

Evin xanımları vardı, yanlarında isə cariyələr, otaq xidmətçiləri. Fransız kralı Luinin² dövrünün mebelləri və Napoleon dəbinə uyğun kresloların arxasında əsl ərəb, əsl türk zövqü ilə sədlə işlənmiş güzgülər yan-yanı sıralanırdı. Avstriya, fransız, italyan qobelenləri, Türkiyə, İran, hind, Anadolu xalıları üst-üstə qalqlanmışdı. Divarlardan tanınmış xəttatların yazıları, Qərb rəsamlarının əsərləri asılmışdı.

Xanımlar, bəylər çarpayılarda, cariyələr, nöqərlər isə yerdən salınmış yorğan-döşəkdə yatırdılar. Mülkün ağaları səhərlər işə gedərkən əyirlərinə o zaman "İstanbul" adlanan fraka bənzəyən uzun kostyumlar geyir, axşam evə dönər-dönməz çiyinlərinə cübbə salıb başlarına balaca qırmızı fəs qoyardılar. Kiçik xanımlar musiqi, bəzən fransız dili və naxış dərsləri keçirdilər. Kiçik bəylər hər məktəbinə, yaxud Qalatasaray liseyinə³ yazılırdılar. Atası da ona Qalatasarayda təhsil vermək istəmişdi. Çünki o vaxtlar Qalatasaray dövrün Qərb dünyasına açılan yeganə sivil pəncərəsi sayılırdı. Bu təlim-təربiyə ocağı Tənzimat paşasının oğlu və nəvəsi üçün böyük universitet təhsilində idi. Atamın dostu ayağının biri, ruhunun isə əksər təmayül və alışqanlıqları ilə həyatını Xorxordakı malikanəyə bağlı şəkildə başa vurdu və ömrünün sonuna qədər böyük bir dövrün - Osmanlı imperatorluğunun son illərinin diqqətçəkən simvollarından biri kimi qaldı.

Onunla bağlı xatirələrim Türk Ocağının salonları və səhnəsi ilə birdən-birə daha da canlı şəkil alır. Ocağın mərkəzi binası Bəyaziddə yerləşirdi. Böyük bir bağ içində tikilmiş əski malikanə idi. İndi yerində kinoteatr, mağazalar, restoranlar var. Səhnənin üzünə bağa açılırdı. Bəzən axşamlar atam anamı, xalamı, biz bacı-qardaşları götürüb ora aparırdı. Üzləri açıq xanımların kişilərin arasında oturub teatr seyr etdikləri ilk yer, mühafizəkarlıqla tərəqqinin çarpışmasında ikincinin həmişə zəfər qazandığı böyük səhnə burada idi. Birinci Dünya müharibəsi illərində Türk Ocaqları milliyətçilik fikri qədər mədəni hərəkatın da sarsılmaz qalalarından birinə çevrilmişdi.

Gələcək xanımı hələ 15 yaşında ikən Ocaqların səhnəsində şair Mehmet Eminin "Ey iynəm, tik" şeirini, yanılmıramsa, Musa Sürəyyanın⁵ bəstəsi ilə oxuduğu zaman onun qəlbinə yol tapmışdı. Ankaradakı Keçiöran, Milli Mücadiləyə qatılan Ziya Göybalp, Əhməd Ağaoğlu, Yusif Akçura, Həsən Fərid Cansevər⁶ və atamın bu dostu kimi idealist türkçülərin yan-yanı yaşadığı yer idi. Doğrudur, bu qonşuluq sadəcə bir-iki il davam etmişdi. Amma həmin dövr həyatlarının ən məsul dövrünün bir parçası idi. Ömürləri boyu ardınca qoşduqları fikir arıq dövlət siyasətinə çevrilməkdə idi. Türk millətçiliyi bir ölüm-dirim qovğasından qalibiyyətlə çıxmışdı. Qərb mədəniyyətinə doğru iri addımlarla irəliləyirdi. Ankaranın o zamankı liderlərinin böyük əksəriyyəti Cankayada məskən salmışdılar. Keçiörandə Rəcəb Pekər, Kazım Özalp⁷, Topçu İhsan kimi yüzdəyüz siyasətçilərlə Ziya Göybalp, Əhməd Ağaoğlu, Yusif Akçura, atamın haqqında söz açdığım dostu kimi yarı siyasətçi, yarı fikir adamları toplaşmışdı. Atatürk Cankayaya daha böyük üstünlük verirdi. Ankaranın bu hissəsinin tez bir zamanda yeni evlər, yollar, caddələr, parklar, bağlarla abadlaşmış inkişaf etməsinin yanında Keçiöranın ilk sahibləri olan katolik ermənilərdən qalma üstü qırmızı kirəmitli daş evləri, daş döşənmiş yolları, meyvə ağacları və üzüm tənəkləri ilə süslənmiş yaşıllığı nəticəsində yaylaq kimi bir yerə çevrilirdi. Bu bağlarda ən birinci ev alan atam olmuşdu. Ardınca o birilər də gəldilər.

¹ Xorxor (Horhor) – İstanbulun Fatih və Aksaray rayonları arasında tarixi məhəllə.

² Fransız kralı XVI Lüdovik (1754-1793) nəzərdə tutulur.

³ Qalatasaray liseyi – Osmanlı imperatorluğunun, tarixi 1715-ci ilə gedib çıxan ən qədim təhsil müəssisələrindən biri. 1868-ci ildən fransız dilində təhsil verən Məktəbi-Sultani kimi yenidən qurulmuşdu. 1927-ci ildən Qalatasaray liseyi adlanır.

⁴ Əhməd Camal Paşa (1872-1922) – Osmanlı hərbiçisi və siyasət xadimi. İttihad və Tərəqqi hərəkatının liderlərindən və İkinci Məşrutəyə dönəmində imperiyaya rəhbərlik edən və "Üç paşalar hakimiyyəti" adlanan Triumviratın üç üzvündən biri.

⁵ Musa Sürəyya (1884-1932) – türk klassik musiqisinin tanınmış nümayəndəsi.

⁶ Həsən Fərid Cansevər (1891-1969) – türk fikir adamı, həkim və yazıçı. Türk Ocaqlarının qurucu üzvlərindən biri. 1944-cü ildə türkçülük baxışlarına görə mühakimə olunmuşdu.

⁷ Kazım Fikri Özalp (1880-1964) – türk hərbiçisi, siyasət xadimi, Qurtuluş Savaşında Atatürkün yaxın silahdaşlarından biri.

Davamı gələn sayımızda

Tərcümə edən:
Vilayət QULİYEV, professor